

Yayın Geliş Tarihi: 22.06.2020
Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.756212>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1617-1635
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MICHAEL SANDEL'İN PİYASA TOPLUMU ELEŞTİRİSİ VE İKTİSADİ ADALET ARAYIŞI

*Ahmet Yavuz ÇAMLİ**

Öz

Modern kapitalizmi içselleştiren toplumlarda aşırı servet birikimi ve zenginleşmenin görüldüğü bir gerçektir. Diğer yandan bu süreç toplumsal alanda kapanmaz uçurumlar meydana getirir. Modern kapitalizm ekonomik büyümeyi teşvik ederken insanın özne konumunda büyük yaralar açar. Zenginleşme uğruna insanın bir meta gibi görülüp araçsallaştırılması bireysel ve toplumsal açıdan psiko-patolojik sorunlar yumağını ortaya çıkarır. Bu durum sosyo-kültürel alanda baskı ve tahribata yol açar. Ekonomik ve politik sistem nüfuzunu geniş ölçüde artırır. Böyle bir ortamda Batılı bireylerin derin bir anlam kaybına maruz kalır. Michael Sandel, bu olumsuz özellikleri kapsayan modern toplumu “piyasa toplumu” olarak tanımlar. Bu çalışmada Sandel’in piyasa toplumunu eleştirerek iktisadi adalete ulaşma çabası araştırılacaktır. Batı dünyasında büyük üne kavuşan Harvardlı profesörün özellikle iktisadi adalete dair görüşleri hakkında akademik camiamızda yapılan çalışma sayısı çok azdır. Sandel’in yaklaşımı, serbest piyasa sisteminin sahip olduğu gücü vurgulaması açısından önemlidir. Araştırmalara göre Sandel piyasa toplumunda, insanın dahil olmak üzere her şeyin metalaştırıldığını ifade eder. O, ekonomi ve ahlak arasındaki derin ayrılığa dikkat çeker. Onun iktisadi adalete dair görüşlerinin aktarılması nihayetinde kendi toplumumuz açısından dikkat edilmesi gereken hususlar içerir.

***Anahtar Kelimeler:** Sandel, İktisadi Adalet, Metalaşma, Piyasa Toplumu*

MICHAEL SANDEL'S CRITICISM OF THE MARKET SOCIETY AND THE SEARCH FOR ECONOMIC JUSTICE

Abstract

It is a fact that excessive accumulation of wealth and enrichment are seen in societies that have internalized modern capitalism. But this process creates irreversible gaps in the social field. While modern capitalism promotes economic growth, it inflicts great wounds on the human subject position. Regarding the human as a commodity and

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çamlı, A, Y. (2020). Michael Sandel'in piyasa toplumu eleştirisi ve iktisadi adalet arayışı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1617-1635

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0002-0746-9755, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr.

instrumentalization for the sake of enrichment reveals a tangle of individual and social psycho-pathological problems. This situation causes pressure and destruction in the socio-cultural field. The Western individual suffers a deep loss of meaning. Sandel defines today's modern society, which includes these negative features, as "market society". In this study, Sandel's effort to achieve economic justice by criticizing the market society will be investigated. There are very few studies in our academic community about Sandel, who has gained a great reputation in the Western world, especially on economic justice. Sandel's approach is important in terms of emphasizing the last point the free market system has reached today. Sandel means that every value, including human, is commodified in the market society. He points out the profound separation between economy and morality. The transfer of his views on economic justice ultimately includes issues that should be considered in terms of our own society.

Keywords: Sandel, Economic Justice, Commodification, Market Society

GİRİŞ

Modern kapitalizm, yalnızca ekonomik sonuçları olan bir sistem değildir. Batı menşeli kapitalizm, çok daha derin ve geniş kapsamlı bir sosyo-ekonomik formasyondur. Ekonomiyle birlikte siyaset, hukuk, bilim, sanat, dünya görüşü ve eğitim gibi alanlarda ciddi yapısal reformları ikame eden bir sistemdir. Kapitalizmin talep ettiği ve sunduğu köklü değişimlerin bu alanlarda yeşermesi ve olgunlaşması dini ve ahlaki değerlerin saf dışına itilmesine neden olur. Bütünsel bir bakışla bu süreç rasyonelleşme, modernleşme, sekülerleşme, iktisadi gelişme gibi kavramlarla adlandırılır.

Batı toplumları rasyonelleşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan modern kapitalizmle birlikte zenginliği yönetme problemiyle karşılaşır. Aşırı servet birikimi ve zenginleşme gerek dünyevileşmenin etkisiyle gerek adil olmayan düşünce yapısı, politika ve uygulamalarla toplumsal alanda sosyal uçurumlar meydana getirir. Modern kapitalizm ekonomik büyümeyi teşvik ederken insanın özne konumunda büyük yaralar açar. Zenginleşme uğruna insanın bir meta gibi görülüp araçsallaştırılması bireysel ve toplumsal açıdan psiko-patolojik sorunlar yumağının ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Bu olumsuz sonuçlara düşünsel anlamda ciddi tepki gösterilir. Piyasa sisteminin krizlerini yumuşatmak, eleştirmek veya ortadan kaldırmak amacıyla pek çok düşünür tarafından sayısız görüş ve teori üretilir. Bu çalışmada Michael Sandel'in görüşleri odak noktası olarak ele alınacaktır.

Michael Sandel, Harvard Üniversitesinde uzun yıllardır siyaset felsefesi profesörü olarak görev yapar. Amerikalı profesör, adalet üzerine verdiği dersler ve yaptığı çalışmalarla, John Rawls gibi daha hayattayken toplum tarafından büyük kabul görür. Sandel, Harvardlı öğrenciler tarafından üniversitenin gelmiş geçmiş en popüler (tercih edilen) üç profesörü arasında gösterilir. Bu özelliklere sahip bir düşünürün ekonomi ile ahlak, adalet, erdem gibi temaların birlikteliğini vurgulaması

ve piyasa sistemini derinlemesine tartışmaya açması bu çalışma açısından büyük önem arz eder. Onun düşünceleri hem günümüz Batı (Amerikan) sistemindeki eşitsizliklerin daha iyi anlaşılması ve çözümlenmesi hem de piyasa sisteminin giderek etkisini artırdığı toplumumuzda çıkarılması gereken dersler açısından pek çok ipucu barındırır. Sandel'in ortaya koyduğu fikirler gerek meydana getirdiği etki ya da toplumdaki kabul derecesinin büyüklüğü gerekse güncel olması itibarıyla mevcut iktisadi sistemin ve faaliyetlerin açıkça anlaşılmasını sağlayabilir.

Bu çalışmada Sandel'in iktisadi adalete ulaşma çabasını ortaya çıkarmak için onun özellikle üç temel eserine başvurulur. Bu kaynaklar; *Liberalism and the Limits of Justice*, en popüler eseri *Justice: What's the Right Thing to do* ve henüz ülkemizde önemi yeterince kavranmamış son eseri *What Money Can't Buy?: The Moral Limits of Market* olarak belirtilebilir. Sandel'in eserlerinde piyasa sistemini insan odaklı tartışması iktisadi adalet açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda çalışmada Sandel'in günümüz sistemini irdelemesi, iktisadi hayattaki mevcut eşitsizliklere ve adaletsizliklere bakışı, ekonomik faaliyetlere sosyo-felsefik yaklaşımı ve ahlaki sorgulaması ele alınacaktır. Üzerinde tartışılan konular diğer düşünürlerin fikirleriyle desteklenecektir.

MICHAEL SANDEL'İN PİYASA TOPLUMU TARTIŞMASI

Batı düşünce dünyasında iktisat ve ahlak arasındaki kopukluk 19. yüzyıldan bu yana çalışmalara konu edilir. Salt iktisat akımları içinde neredeyse esamesi okunmayan ahlaki değerlerin önemi son dönemlerde çeşitli düşünürler tarafından güçsüz atıflarla gündeme getirilir. Diğer yandan 2008 yılında meydana gelen küresel finans kriziyle birlikte ana akım iktisadın, neoliberal anlayışın, post-kapitalizmin veya serbest piyasa sisteminin sonunun yaklaştığı gibi söylemlerin arttığı görülür. Bu anlayışın temelinde iktisadi düşüncenin, politikaların ve faaliyetlerin değerlerden yoksunluğuna olan tepki ve eleştiriler yatar. Kapitalizmin en zaaf yanını oluşturan ekonomi ile dini-ahlaki ilke ve değerler arasındaki gerginlik adeta kırılma noktasına ulaşır. Bu durum problemin daha derin ve çeşitli cephelerden incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarır (Sandel, 2009, s. 49; 2012, s. 20).

Sandel, siyaset felsefecisi kimliği ile ana akım iktisadın egemen olduğu bir düzende adalet arayışına girer (Sandel, 1998, s. 25). O, günümüzdeki genel iktisadi davranışları hâkim adalet teori ve anlayışları içeriğinde açıklamaya çalışır. Bu bağlamda Sandel modern kapitalizmin domine ettiği günümüz toplumunu "piyasa toplumu" olarak adlandırır. Ona göre zenginliğin ve özgürlüğün geniş boyutlara ulaşmasını içeren bu toplum (Amerika başta olmak üzere Avrupa ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen diğer ülkeler) modeli son otuz yıldır gelişim ve olgunlaşma sürecindedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olgunlaşmasını hızlı bir şekilde tamamlamayı başarır (Sandel, 2012, s. 21). Bu zaman diliminde piyasaya ait unsurlar daha önce hiç görülmediği kadar kamusal alana sirayet eder. Piyasa değerleri tarafından insan hayatının tüm özel alanları işgal edilir. Bu tahribat, değer

içerikli tüm unsurların alım-satım faaliyetlerine konu edilmesine yol açar (Sandel, 2012, s. 20).

Sandel'e göre Batı (Amerikan) iktisadi düşünce dünyasında ekonomi ve ahlak arasındaki uçurumun derinleşmesi bazı temel sebeplere dayanır. Bu sebepler finans kurumları yöneticilerinin egoist, hedonist ve aşırı hırslı davranışları; piyasa odaklı düşünce neticesinde serbest piyasa sisteminin piyasa değerlerine ait olmayan hayatın egemenlik alanlarına doğru genişlemesi ve zenginliğin belirli bir azınlığın tekelinde her geçen gün daha da artması olarak sıralanabilir (Sandel, 2009, s. 25; Besley, 2013, s. 480). Bu etkenler liberal demokratik toplumlarda ahlaki çelişkilerin artışıyla sonuçlanır. Ekonomi ve ahlak alanları arasında ne kadar bağdaşmazlık varsa ahlaki ikilemler de o derece bireylerin hayatında geniş yer tutar. Sandel bu savını pratik hayattan örneklerle destekler: Kâr amaçlı okulların, hastanelerin, hapishanelerin işletilmesi; Amerikan ordusunun Irak ve Afganistan gibi ülkelerde büyük çoğunluğunun özel askeri şirketlerin çalıştırdığı (istihdam ettiği) kişilerden oluşması; ABD ve İngiltere'de özel güvenlik personeli sayısının polis sayısını ikiye katlaması. Bunlar piyasa güdümlü hareket etme nedeniyle ortaya çıkan tartışmalara örnektir (Sandel, 2012, s. 22).

Sandel'e göre Batı toplumlarında piyasa ekonomisinden piyasa toplumuna doğru bir evrilme süreci yaşanır (Sandel, 2012, s. 26). O, piyasa toplumunu her şeyin satılık olduğu bir pazar yeri gibi görür. Her unsurun bir mal gibi atfedilmesi doğal olarak paraya sahip olmayı önemli kılar. Böyle bir düzende yoksul insanların durumu satın alım güçsüzlüğü nedeniyle çok daha zordur. Bir ekonomide ya da toplumda parayla satın alınabilecek mallar ne kadar çoksa yoksulların bu durumdan olumsuz olarak etkilenmesi o derece yüksek olur (Swanson, 2011, s. 1391). Zenginliğin tek avantajı lüks evler, arabalar, çantalar, giysiler, takılar almak veya lüks otellerde tatil yapmak, yurtdışı gezilerine gitmek, son teknoloji cep telefonları kullanmak değildir. Günümüzde siyasal nüfuz edinebilme, en iyi sağlık hizmetlerinden faydalanabilme, güvenli bir hayat sürebilme, kaliteli eğitim veren seçkin okullara gidebilme gibi imkânlarla sahip olma kapasitesi zengin-fakir arasındaki makasın açılmasında etkinliğini giderek arttırır. Hem kapasitelerin hem de gelirin adil dağılmaması sonucu iktisadi eşitsizlikler ve adaletsizlikler de sürekli artma eğilimindedir (Sandel, 2012, s. 86).

Bununla birlikte sosyal malların (değerlerin) içinin boşaltılıp ekonomik mallara (metalara) dönüştürülmesi söz konusudur (Sandel ve Hoffman, 2005, s. 10). Sandel bu konuyu Gary Becker'a atıfta bulunarak açıklar. Ona göre 1970'lerde yapılan fayda-maliyet analizlerinde hesaba katılan ancak arka planda yer alan gölge fiyatlar, günümüzdeki politikalarda aleni bir şekilde kullanılır. Ekonomi alanının kapsamına girmeyen sosyal mallar üzerinde fayda-maliyet analizleri yaygınlaşırken bunların fiyatlandırılması da yine aleni bir şekilde yapılır (Sandel, 2013, s. 122; 2009, s. 31).

Sosyal değerler, bir bedel ödenerek alınan ekonomik mallara indirgenir. Bu durum iktisat disiplininde ya da iktisadi politikalarda insani ve ahlaki değerlerin dikkate alınmamasının sonuçlarından biridir. Bu konuyu farklı bir örnekle izah etmeye çalışalım: Ünlü yazar Stephen Zweig'in 1925 yılında yayınladığı *Korku* (Orişinal adı *Angst*'tir, İngilizcesi *Fear* olarak çevrilmiştir) adlı eserinde zengin bir kadının annelik ve ev hanımlığı gibi sorumluluklarını para ile işe aldığı kadınlara yaptırması konu edilir. Zenginliğin verdiği güç ile kadın tamamen kendi faydasına odaklanır. Eşinden, evinden, çocuklarından kopuk bohem bir hayat sürer. Ünlü bir avukat olan kocasını aldatır ancak yakalanması ihtimalinde yaşadığı lüks hayatı kaybetme korkusuyla bir gün yüzünü ailesine döner. Adeta kadının gözündeki perde kalkmış gibidir. Evinde ailesiyle vakit geçirmeye başlayan kadın, kendini evinde bir yabancı gibi hisseder. Yerine getirmesi gereken tüm değer içerikli sorumlulukları, para ile tuttuğu kadın hizmetlilerine yaptırdığını fark eder (Zweig, 2010). Bizim çalışmamız açısından vurgulanmak istenen de bu husustur. Kadının zenginliğini kullanarak annelik gibi görevlerini paraya dökmesi neticede ahlaki bir yozlaşmaya yol açar.

Avusturyalı yazar Stephen Zweig'in romanında anlattığı ve daha sonra filmlere konu olan bu durum, günümüzün temel problemleri arasındadır. Bu bağlamda piyasa, toplumsal alanda büyüyerek bu problemlerin çeşitlenmesine neden olur. Piyasa toplumunda sosyal malların ekonomik mallara dönüşmesi insanın daha da araçsallaştırılmasına zemin hazırlar. Ancak 2008 finans krizi ekonomik sonuçları bir yana sosyal maliyetiyle iktisadi düşünce dünyasında tartışmalara neden olur. Çünkü piyasa toplumunda insan kayıp bir hazine gibidir. İnsanın amaç olarak ele alınması gerektiği tartışmalarında artış görülür.

Sandel, Samuelson ve Mankiw gibi iki ünlü iktisatçının iktisada yaklaşımlarından bahsederek yaşanan dönüşümü açıklamaya çalışır. Samuelson'a göre iktisat; fiyat, ücret, faiz, kredi, vergi, enflasyon, işsizlik, harcamalar gibi ekonomik parametrelerin dünyasıdır (Samuelson, 1958, s. 7). Mankiw ise iktisad; özne olan insanın faaliyetleri ve kararlarının dayandığı ilkelerle ilişkilendirir. Burada iktisadın insana nasıl yaklaştığı önemlidir (Mankiw, 2004, s. 4). Çünkü Sandel'e göre yaşanan dönüşümün bir başka ölçüsü, sosyal problemlerin çözümünde parasal teşviklere başvurulmasıdır (2012, s. 72). Sandel'in vurgulamak istediği nokta parasal teşviklerin işe yarayıp yaramadığından ziyade paranın her sosyal çözümsüzlükte çıkış yolu olarak algılanmasıdır. O, öğrencilerin kitap okuması, insanların kilo vermesi ya da uyuşturucu kullanımını bırakmaları için uygulanan parasal teşvikleri ya da yasakları örnek olarak gösterir (Sandel, 2012, s. 83).

Bu bağlamda Sandel'e göre bir iktisatçı ekonomik eylemlerin hangi normlara dayanması gerektiğini, nasıl davranılırsa doğrunun yapılmış olacağını ve malların nasıl değerlendirileceğini açıklamaz (2009, s. 65). İktisatçılar genelde fiyat sistemi ağızyla konuşurlar. Fiyat sistemi, malları tercihlere göre dağıtır. Dağıtılan malların değerini, mükemmelliğini, uygunluğunu belirtmez. Sandel, buna rağmen

iktisatçıların son zamanlarda bilinçli ya da bilinçsizce ahlaki sorgulamalar yaptıklarını tespit eder. Çünkü sosyal değerlerin bir meta olarak piyasada sunulması; ekonomi disiplini tarafından da gözlemlenir. Nitekim piyasa sisteminin ekonomik gelişmeyi sağlamasına rağmen sorunları gidermediği aksine arttırdığı günümüzde yadsınamaz bir gerçektir (Sandel, 2012, s. 69).

Metalaşma

Bilindiği üzere serbest piyasa sistemini ortaya çıkaran sosyo-ekonomik organizasyon kapitalizmdir. Kapitalist sistem en başta sınıflı bir toplum üzerine inşa edilir. Hatta bu özellik kapitalist sistemin temel şartlarından biridir. Kapitalist toplum en saf haliyle burjuva ve proletarya sınıfları olmak üzere iki sınıftan oluşur. Üretim araçlarının mülkiyeti burjuva sınıfının elindedir. Proletarya sınıfının emeği dışında satacağı bir şeyi yoktur. Devlet kurumları burjuva sınıfının egemenliğine ve ağır baskısına maruz kalır. Yani devlet bürokrasisi ekonomik sistemden gelen direktifleri yerine getiren bir organizasyondan ibarettir. Doğal olarak her iki sınıfın çıkarları birbirine zıttır. Birindeki artış ya da genişleme öbüründe azalma ya da daralma demektir. Yani bir tarafta kitlelerin çıkarları, diğer tarafta belli bir azınlığın çıkarları söz konusudur. Siyasal sistemin toplumsal çıkarları dikkate almayarak burjuva sınıfının çıkarlarını güvence altına almak üzere dizayn edilmesi, bu sistemin zorunlu olarak toplumun rıza ve hoşnutluğundan uzaklaşması demektir. Yani bu sistemde yasalar ve yönetmelikler toplumsal konsensüsle değil, azınlığın arzuları doğrultusunda yapılır. Bu durum ise politik sistemin ve buna bağlı olarak ekonomik sistemin toplumsal meşruiyetten mahrum kalmasını doğurur. Toplumsal meşruiyetin olmaması toplumun devlete olan sadakati ve güveninin deforme olmasına ortam hazırlar. Bu güvensizlik ve toplumsal öfke uzun dönemde sosyal entegrasyonun çözülmesine ve toplumsal polarizasyona neden olur (Duran, 2017, s. 39).

Kısaca izah edilen bu süreçte rasyonalistler akli ahlaki değerlerin yerine ikame ederler. Bu gelişme dini ilkelere olan ihtiyacı bitirerek değer içerikli aklın devre dışı bırakılmasına neden olur. Dini aklın etkisizleştirilmesi teoloji ve felsefenin de etkisizleştirilmesi demektir (Horkheimer, 1947, s. 43; Giddens, 2012, s. 208). Dolayısıyla anlam üretecek mekanizma ve araçlar piyasadaki çekilir, piyasada sadece faydacılığı inşa eden pozitivistim duyu ve değerden yoksun materyalist argümanları kalır (Hollenbach, 1987, s. 22; Habermas, 1984, s. 143; 1973, s. 50).

Öte yandan iktisatçılar, piyasa savunusunda genel olarak faydacılık argümanına dayanırlar. Faydacılık, piyasanın alıcılara ve satıcılara benzer şekilde çıkar sağladığını böylece toplumsal refahı ya da sosyal faydayı geliştirdiğini kabul eder. Buna göre taraflar piyasada alım satım sonucu karşılıklı olarak çıkarlarını garanti altına alırlar. Ayrıca malların etkili bir biçimde dağıtılması gerçekleşir; mallar onlara en çok kıymet verenlere paylaşılır. Bu kıymet verme ödeme yapmaya istekli olmakla ölçülür (Sandel, 2012, s. 48; Reisch, 2014, s. 113).

Fayda fetişizmiyle birlikte para ve gücün sosyo-kültürel sistemi kolonize etmesi veya bunun ileri aşaması olan piyasa ekonomisinden piyasa toplumuna geçilmesi piyasaya ilişkin unsurların toplumsal alanlarda yayılmasını ifade eder (Sandel, 1998b, s. 8; Polanyi, 1935, s. 375; Cox, 1999, s. 19). Bu süreçte her değer ve hatta insan fiyatlandırılmaya tabi tutulur. Maksimum kâr güdüsü, bireylerde metalaşma patolojisi ortaya çıkarır. Toplumsal hayatın metalaşması ya da ticarileşmesi adalet, ahlak, erdem gibi değerlerin içinin boşalmasına sebep olur (Sandel, 2012, s. 126; MacIntyre, 1988, ss. 339-342). Toplumsal hayatın öznesi olması gereken insan her türlü aidiyet ve kimliğinden koparılır. Zenginleşmek nihai bir amaç olarak belirlenir ve insan bu amaca ulaşmada araçsallaştırılır (Sandel, 2009, s. 112; 2012, s. 123). Tüm iyi şeylerin alınıp satıldığı bir toplumda zengin olmak veya paraya sahip olmak birinci derecede önem arz eder. Metalaşma, servetin zenginler lehine artmasına yol açar. Daha fazla para kazanma hırsı Batı insanı tarafından yoğun şekilde içselleştirilir. İktisadi adaletsizliklerin harcında bulunan faktörlerden biri de budur (Sandel, 2012, s. 145). İnsanın metalaşması ve bir nesne olarak pazarlanması, piyasa toplumunda tartışılan önemli konulardan biridir (Sandel, 2009, s. 43; Duran, 1997, ss. 61-63).

Sandel “piyasa değerleri tarafından oluşmayan bir sosyal malın metalaştırılması ne gibi zarar verir?” sorusuyla dikkatleri çekmeye çalışır. Piyasa normlarına aykırı bir sosyal malın ya da değerın metalaşması o malın anlamını, içeriğini, kıymetini değiştirir. İnsanın ya da bir ‘iyi’nin metalaşması anlam kaybını doğurur (Weber, 1950, s. 259). İnsan ya da değer, bir meta olduğunda fiyatı olan ve alınıp satılan bir ‘şey’e dönüşür; anlamını, değerini, ruhunu kaybeder (Lukacs, 1971, s. 83; Bewes, 2008, s. 29). Metalaşma kurumsallaşarak tüm sistemin bünyesine nüfuz eder ve her şeyi domine eder. Kendisini ürettiği meta gibi bir obje olarak gören emek, kendi doğasından yabancılaşmaya başlar ve insan-dışı bir doğaya evrilir (Marx, 1975, s. 324). Artık o birey özgür bir aktör değildir, ürettiği piyasa toplumunun kölesi durumundadır (Weber, 1950, s. 209). Bu itibarla Sandel’e göre de piyasa toplumunda her unsurun metalaşması özgürlük kaybını beraberinde getirir (Sandel, 2012, s. 116).

Sandel faydacılığın ve metalaşmanın somutlaştığı örnekler verir. İlk örneğe göre 1970’lerde Ford Pinto markalı arabaların karıştığı kazalarda ölümler ciddi rakamlara ulaşır. Dahası arabaya arkadan çarpıldığı zaman arabanın patlayıp alev aldığı görülür. Yaşanan kazalarda arabanın içindeki kişilerin ya yanarak öldüğü ya da ağır yaralı kurtulduğu kaydedilir. Kurtulan kazazedelerden biri Ford şirketini dava eder. Yapılan araştırmalar sonucu patlamayı engelleyecek parçanın arabanın üretimi esnasında bilinçli bir şekilde benzin deposuna takılmadığı tespit edilir. Ford’un fayda-maliyet analizine göre benzin deposunun patlamasını önleyecek bu parça 11 dolardır. 12,5 milyon araç üretildiği varsayıldığında bu parçanın her araca takılması maliyetleri yukarı çekecektir. Ford’un araştırmasına göre meydana gelen kazalarda yılda yaklaşık 180 ölüm ve 180 yaralanma gerçekleşir. Ölenlerin ailelerine

200.000 dolar, yaralı kurtulanlara 67.000 dolar tazminat ödenmesi Ford'un maliyetlerinin daha düşük olmasını sağlar. Benzin deposuna parçanın takıldığı varsayıldığında bunun firmaya maliyeti 137,5 milyon dolar, tazminatların firmaya maliyeti ise yaklaşık 49 milyon dolardır. Bu nedenle firma yetkilileri bu parçayı üretilen araçlara takmamayı tercih ederler (Dowie, 1977; Kiscusi, 2000, s. 569).

Diğer örnekte Philip Morris şirketi kârlarının azalmasını önlemek amacıyla bir fayda-maliyet analizi yaparak bunu Çek Cumhuriyeti Hükümetine sunar. Analize göre sigara içen kişiler sağlık sistemine ek yük getirirler de erken ölüm oranları nedeniyle aslında devlet bütçesine katkı sağlarlar. Çünkü bir kişinin uzun yaşaması sağlık, emekli maaşı ve huzur evi gibi maliyetleri artırır. Sigara içenlerin erken ölümü ise bu gider kalemini hafifletir. Ayrıca sigara satışlarından vergi geliri elde edilir. Satışların düşmesi bu gelirin azalması demektir. Çalışmanın sonucuna göre sigara içmek erken ölüm ve vergi gelirleri ile hazineye yıllık net 147 milyon dolar katkı sağlar. Bu çalışma ile hükümeti sigara karşıtı politikalarından vazgeçirmeyi amaçlayan Philip Morris şirketi için sonuç farklı bir şekilde gelişir. Şirketin fayda-maliyet analizinin medyaya sızdırılması sonucu büyük bir toplumsal tepki ortaya çıkar. Sigaranın insanları öldürmesinin bir kâr olarak görülmesi infiale sebep olur. Şirket yetkilisi yaptıklarının "insanlığın temel değerleri ile hiçbir şekilde uyumadığı ve kabul edilemez olduğunu" itiraf ederek özür diler (Sandel, 2009, ss. 53-54).

Bu örnekler kâr uğruna insan hayatının hiçe sayıldığı bir anlayışın hâkimiyetini gösterirler. Sandel faydacılığın ve metalaşmanın insanları bir nesne gibi araçsallaştıran, hiçleştiren ve şeyleştirilen sonuçlarına doğal olarak tepki gösterir. Ona göre insanlar, zenginliğin araçları ve nesnelere olmaktan ziyade onurlu ve saygıyı hak eden varlıklardır (Sandel, 2012, s. 25).

Öte yandan Sandel metalaşmanın iktisadi eşitsizliği artırdığı bir toplumda zenginlerle fakirlerin ayrı ve kopuk hayatlar yaşadıklarını belirtir. Amerika'daki mevcut şartları öne süren Sandel, paranın tabakalaştırdığı bu toplumda zenginlerle fakirlerin ayrı yerlerde yaşadıklarını, ayrı firma veya departmanlarda çalıştıklarını, ayrı okullarda eğitim gördüklerini, ayrı sosyal alanlarda vakit geçirdiklerini ve ayrı mekanlarda harcama yaptıklarını açıklar. Metalaşma ve zenginleşmeyi "Amerikan hayat tarzının localaştırılması" olarak ifade eden düşünür, bu olumsuz gelişmeyle birlikte demokratik toplum imajının da zedelendiğini savunur (Sandel, 2012, s. 255).

Sandel, mevcut iktisadi eşitsizlik ve adaletsizliklere istinaden iktisatçıların bir eylem üzerine fiyat koymanın piyasa dışı normlara yer bırakıp bırakmayacağını cevaplandırmak zorunda olduklarını söyler. Bu sebeple iktisatçıların bir eylemi şekillendiren ahlaki anlayışı sorgulamalı ve bir eylemi piyasalaştırmanın ahlaki anlayışı yerinden edip etmeyeceğine karar verilmelidirler (Sandel, 2012, s. 115).

SANDEL'İN İKTİSADİ ADALET ARAYIŞI

Amerikalı düşünür, yeni bir adalet teorisi ortaya koyma peşinde değildir. O, piyasa toplumlarında sürekli artan iktisadi adaletsizliklere çözüm aramaya çalışır. Bu bakımdan onun iktisadi adalet arayışı eleştirel bir yöntem içerir. Sandel'in piyasa toplumu üç başlık altında sunulabilir. Bunlar “hakkaniyet eleştirisi”, “ahlaki yozlaşma” ve “vatandaşlık erdeminin aşınması”dır.

Hakkaniyet Eleştirisi

Hakkaniyet eleştirisi piyasada bireylerin ekonomik tercihlerinin yansıttığı eşitsizlik üzerine kuruludur (Sandel, 2012, s. 144). Liberteryen yaklaşımın bu itirazı, insanların eşit olmayan şartlar altında ya da ekonomik durumun olumsuz seyrettiği bir zamanda arz ve talebin karşılaşmasında adaletsizliğin ortaya çıkabileceğine işaret eder (Garcia, 2000, s. 1008). Buna göre piyasanın işleyişi iddia edildiği üzere her zaman gönüllü bir rıza ile gerçekleşmez. Bir kişi yıllardır aç yaşayan ailesini bu durumdan tamamen kurtarmak için böbreğini satabilir. Fakat bu kişinin kararı kendi rızasıyla bile olsa gerçekten gönüllü olmayabilir. Esasında, kişi içinde bulunduğu şartlar tarafından adil olmayan bir şekilde zorlanmış olabilir. Bu tarz tercihler ekseriyetle dışsal etkenlerin içsel güdülenmeyi zorlamasıyla meydana gelir (Sandel, 2012, s. 140).

Örneğin 2004 yılında Meksika Körfezi'nde ortaya çıkan Charley Kasırgası sebebiyle Florida eyaletinde fahiş fiyat uygulamaları görülür. Fiyatların yüksek dereceli artışının nedeni kasırganın enerji sağlayan araçları ve evleri alt üst etmiş olmasıdır. Yaz ayında elektrikten ve evlerinden mahrum kalan insanlar zor durumda kalırlar. Evlerin çatılarından iki ağacı kaldırmanın maliyeti 23.000 dolara, bir evin elektrik ihtiyacını karşılayacak küçük bir jeneratörün fiyatı 250 dolardan 2000 dolara, küçük bir motelin bir gecelik fiyatı 40 dolardan 160 dolara, buz torbaları 2 dolardan 10 dolara çıkar. İnsanların kasırga nedeniyle en çok ihtiyaç duyduğu bu mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki fahiş artış Florida'da davaların açılmasına, bazı şirketlerin 70 bin dolar gibi yüksek miktarda ceza almalarına, toplumsal öfkenin artmasına ve bu konunun yoğun şekilde tartışılmasına yol açar (Sandel, 2009: 15-16). Evet, insanlar tüketici olarak ihtiyaç duydukları bu mal ve hizmetleri satın alırlar. Ancak insanlar satın alma eylemini gerçekleştirirken ne kadar özgürlerdir ve ne kadar gönüllüdürler?

Sandel'e göre hakkaniyet eleştirisinin ahlaki bir yanı vardır. Bu eleştiri yapanlar, adil düzenlenmiş sosyal çevrenin imkân ve şartları altında gerçekleşen ideal rızayı işaret ederler. Sandel, hakkaniyet ilkesini şöyle açıklar: Piyasa arz ve talebin kesişim kümesidir. Üretilen mallar, tüketiciler tarafından özgürce satın alınır. Fiyat arz ve talep tarafından serbestçe belirlenir. Yani bireylerin istedikleri fiyattan alım-satım yapma tercihleri özgürce şekillenir. Fakat hakkaniyet itirazına göre piyasada her tercih iddia edildiği üzere tamamen gönüllü bir şekilde oluşmaz. Bazı insanların gelir seviyesi çok düşük olabilir yahut adil şartlarda pazarlık etme yeteneği

veya bilgisi (asimetrik bilgi) olmayabilir (McCloskey, 2016, s. 552). Böyle durumlarda piyasa tercihleri özgür tercihler olarak nitelendirilemez. Sandel'e göre bir piyasa tercihinin özgür bir tercih olup olmadığını tespit edebilmek için gönüllü bir rızanın oluşmasını engelleyen şartların veya faktörlerin ne gibi eşitsizlikler içerdiği araştırılmalıdır. Vurgulanması gereken nokta; bir kişinin pazarlık gücü azlığı ya da yoksunluğu ile asimetrik bilginin mevcut olduğu durumlarda tercihlerin hangi aşamada kusurlu rızayı ürettiğidir. Bu sorgulama ile piyasada özgür tercihin hakkaniyetini aşındıran etkene ulaşılabilir (Sandel, 2009, s. 17).

Hakkaniyet ve diğer eleştiriler piyasada oluşturacakları etkiler bakımından farklılık gösterirler. Hakkaniyet itirazıyla ilgili ayrıntı şu şekildedir: Liberteryenlerin belli malların piyasaya sunulmasına karşı çıkmalarının sebebi; itiraza konu edilen mallar kutsal, değerli veya paha biçilemez kabul edildiği için değildir. Onlar, malların özelliğinden ziyade şartların eşitliğine veya eşitsizliğine odaklanırlar. Adil olmayan pazarlık şartlarının mevcudiyeti durumunda malların alınması ve satılmasına karşı çıkarlar. Yani bu eleştiride bulunanlar, sosyal değerlerin ve malların metalaştırılmalarına itirazda bulunmazlar (Besley, 2013, s. 499).

Muhafazakâr liberteryenlerin iktisadi adalet anlayışları şöyledir: İnsanlar ekonomiye katkıda buldukları ölçüde ekonomiden almalıdırlar. Buradaki ölçü bireyin ekonomiye yaptığı katkıdır. Bu görüşe göre bireyler kendi emeklerinin ve üretim araçlarının katma değeri ölçüsünde tüketim yapmalıdırlar (Hahnel, 2006: 18). Diğer yandan liberteryenler, mülkiyet haklarının korunması, bireysel hakların en üst düzeyde genişletilmesi, serbest piyasa imkânlarının sağlanması, fiyat mekanizmasının işlemesi ve özgürlüğün mutlak önceliği konularını şiddetle savunurlar. Onlara göre bireysel özgürlük toplum olmanın önşartı gibidir; tüm sosyal ilişkilerin, ekonomik değişimlerin ve siyasi sistemin altında yatan temel değerdir. Serbest piyasada, bireyler arasında oluşan gönüllü iş birliğinin her zaman devletin uyguladığı zorlamaya tercih edilmesini savunurlar. Devletin rolü toplum adına hedefler belirlemek olmamalıdır. Devletin varlığı; serveti yeniden dağıtmak, kültürü tanıtmak, tarım sektörünü desteklemek ya da küçük firmalara yardım etmek için değildir. Onlara göre devlet kendisini bireysel hakların korunmasıyla sınırlamalı ve vatandaşların barışçıl bir şekilde kendi hedeflerine ulaşmalarına izin vermelidir (Nozick, 1974).

Liberteryenler yasa önünde herkesin biçimsel eşitliğini desteklerler fakat kaçınılmaz olarak yalnızca kişisel özgürlüğe tecavüz ederek ve genel refahı azaltarak zenginleşenler ve bu nedenle meydana gelen eşitsizlikler hakkında çok az endişe duyarlar (Hahnel, 2006: 33). Onlar için yoksullukla mücadele etmenin en iyi yolu, serbest girişim ve serbest ticaret sistemini garanti altına almak ve devletin servet transferi programlarından daha etkili ve daha iyi bir sonuç vereceğine inandıkları özel yardım girişimlerinin ihtiyaç sahiplerine yardım etmelerine izin vermektir.

Buna karşın Sandel bir örnek vererek bu görüşlere itiraz eder. O, konuyla ilgili olarak piyasada böbreklerin alınıp satılması meselesi üzerine eğilir. İnsanlar, piyasada böbreklerini satmalı mıdır? Şayet satmamalıdır cevabı veriliyorsa bunun iki sebebi vardır. Bunlardan birisi hakkaniyet eleştirisidir. Piyasada bir meta gibi böbreğini satanlar genellikle çok zor durumda olan insanlardır. Ekonomik durumu iyi olup böbreğini satan bir kişiye bu zamana kadar rastlanılmaz. Çok borcu olan, hayati derecede önemli bir konuda paraya ihtiyacı olan ya da ailesini kötü durumdan kurtarmak zorunda olan birisi böbreğini satmaya karar verebilir. Bu karar bir rıza gerektirir. Ancak kişinin böbreğini satmaya razı olması gönüllülük içerir mi? Hakkaniyet eleştirisinde bu sorular ileri sürülür. Cevaben ise böbreğini satmaya razı olan kişinin bu satışı gönüllü bir şekilde yapmayacak olduğu ileri sürülür. İçinde bulunduğu şartlar, böbreğini satmaya razı olacak kadar kişinin zor durumda olduğunu gösterir. Bu nedenle bu tür bir piyasanın böbreğini satma tercihini tamamen gönüllüce yapmamış olan yoksul veya zor durumda olan insanları sömürdüğü belirtilir (Sandel, 2012, s. 138).

Ahlaki Yozlaşma

Yozlaşma satılık olmaması gereken bir değer metalaşmasına yani alım satıma konu olmasına dayanır (Sandel, 2012, s. 66). Bu doğrultuda ahlaki yozlaşma eleştirisi piyasada etkin faaliyet ve uygulamaların deforme edebileceği veya ortadan kaldıracabileceği tutum, değer ve normları sorgular (Sandel, 2012, s. 139). Yozlaşma itirazı, hakkaniyet eleştirisinden farklı olarak belli malların ve hizmetlerin piyasaya sunulmasının bu malları koflaştırıcı etkisine dikkat çeker (Sandel, 2009, s. 97). Ahlaki yozlaşma itirazında bulunanlar belli ahlaki ve vatandaşlığa ait değerlerin piyasaya indirildiğinde veya metalaştırıldığında etkilerini kaybedeceklerini savunurlar. Hakkaniyet itirazındaki gibi adil pazarlık şartları dahi oluşsa ahlaki yozlaşmanın önüne geçilemeyeceğini belirtirler (Sandel, 2012, s. 141).

Yozlaşma eleştirisi bir takım ahlaki paradigmayı önceler. Kişinin tam rızası ya da kusurlu rızasının olup olmamasının bir önemi yoktur. Bireyin zor durumda olması bu itirazı ortadan kaldırmaz. Bu açıdan yozlaşma iddiası, metalaşmaya konu olması nedeniyle piyasa tarafından değersizleştirilen söz konusu malların ahlaki önemine vurgu yapar (Sandel, 2009, s. 21). Belli unsurların özlerine, karakterlerine ve bunları yönlendirmesi gereken normlara odaklanır (Sandel, 2012, s. 144). Bu nedenle yozlaşma iddiacılarına göre piyasa toplumunda dahi meta olamayacak bazı unsurlar mevcuttur. Bu tarz değerlerin asla ticarileşmemesi gerekir. Ancak piyasa kendi içinde yozlaştırıcı eğilime ve bunu engelleyecek tüm etkenleri dışlayacak özelliğe sahiptir (McCloskey, 2016, s. 549).

Sandel yukarıda izah edilen böbrek örneğini aynı zamanda ahlaki yozlaşma açısından ele alır. Piyasada insanların böbreklerini satmaması gerektiğini düşünenlerin bir kısmı hakkaniyet ilkesine dayanarak eleştiride bulunur, bazı kesimler ise ahlaki yozlaşma eleştirisini öne sürerler. Sandel'e göre piyasada bir mal gibi böbreğini satanlar çoğunlukla ekonomik durumları kötü olan kişilerdir.

Yozlaşma iddiasına göre böbrek satışına izin verilmesi; insanı farklı parçalardan oluşan bir toplama olarak gören değersizleştirici ve nesneleştirici bir düşünceyi teşvik eder (Sandel, 2012, s. 137). İnsan kavramının ve algısının içinin boşaltılmasına yol açar. Amaç olması gereken insanın metalaşması ahlaki açıdan problemler doğurur. Böbreğin ticarileştirilmesi insanın araçsallaştırılması demektir. Kişinin rızasının olması ve bu rızanın gönüllülük içerip içermemesi önemli değildir. Buradaki yozlaşma eleştirisi insanın pasifize edilip şekleleştirilmesi üzerine kuruludur.

Buna rağmen Sandel'e göre iktisatçılar genellikle piyasanın mallar üzerinde etkisiz olduğunu, alım satım konu olan malların değerine ve içeriğine ilişkin bir yönlendirmesinin olmadığını savunurlar. Sandel bu genel görüşü kabul etmez. Mesela o, eğitim konusundaki metalaşmayı dile getirir. Amerika'da bazı üniversitelerin ancak yüksek giriş ücretini ödeyen kişilere eğitim imkânı tanımalarından bahseder. Ona göre üniversiteye parayla veya daha çok para verene giriş imkânının sunulması üniversitenin daha fazla gelire ve kaynağa sahip olmasını sağlayabilir. Ancak bu durum üniversitenin bütünlüğünü, öğrenci kalitesini, verdiği diplomanın değerini aşındırabilir yani eğitimde bir yozlaşmaya yol açabilir (Sandel, 2012, s. 27).

Bununla birlikte Sandel, fayda-maliyet analizinin sosyal değerler ve mallar üzerinde faydacılık açısından etkisiz olduğu ya da bu değerleri yozlaştırdığı iddiasıyla başka bir örnek olay sunar. Çocuk kreşleri üzerine yapılan bu araştırma Sandel'in haklılık payını gözler önüne serer. Araştırmada çocuklarını gün sonunda kreşten almaya giden velilerin sürekli geç kalmaları ve öğretmenlerin bu durumdan yakınmaları sonrasında kreş yönetiminin geç kalan velilerden fazla mesai ücreti talep etmesi ve anne-babaların bu duruma tepkisi ölçülür. Beklenenin aksine velilerin daha fazla geç kaldıkları ve ücret ödemeyi kabul ettikleri tespit edilir (Gneezy ve Rustichini, 2000, ss. 1-17). Bu durum, piyasa toplumunda sorumluluk duygusunun metalaşması ile bu değerlerin yozlaşmaya eğilimli olduğunu gösterir (Sandel, 2012, s. 88).

Sandel'e göre insanlar hangi değerlerin niçin önemsenmeye değer olduğu noktasında hemfikir değildir. Paranın neyi satın alması ya da almaması gerektiğine karar verebilmek için hangi sosyal mallar piyasanın güdümüne bırakılmalı ve metalaştırılmalı, hangi değerler sosyal ve medeni hayatın çeşitli alanlarını yönlendirmeli konusu açıklığa kavuşturulmalıdır (Sandel, 2009, s. 32).

Dikkat edileceği üzere yozlaşma itirazında piyasa sisteminin zenginliği artırması eleştirilmez. Piyasa sisteminin piyasa toplumuna dönüşerek zenginliğin yanlış yönetilmesi ve ortaya çıkan problemler eleştirilir. Sandel'in eserlerinde yozlaşma ilk bakışta kısmen ele alınmış gibi görülebilir. Derinlemesine düşünüldüğünde yozlaşmanın ortaya çıkardığı problemlere geniş perspektiften yaklaşıldığı da anlaşılır. Sandel, ahlaki yozlaşma ile birlikte piyasa toplumunda vatandaşlık erdeminde de bir yozlaşmanın yaşandığını belirtir.

Vatandaşlık Erdeminin Aşınması

Sandel'e göre piyasa ekonomisinin piyasa toplumuna evrilmesi vatandaşlık erdemine zarar verir. İktisadi adaletsizliklerin yaygınlaştığı piyasa toplumunda metalaşma süreci paranın ve gücün kolonizasyonunu artırır. Böylece toplumsal ilişkiler parasal gücün etrafında şekillenmeye başlar (Sandel, 1984, s. 81; 2009, s. 84). Aynı toplum içinde yaşayan zenginler ve fakirler birbirlerini ötekileştiren bir eğilime sahip olurlar. Özellikle Amerika'da 1930'lardan bu yana artan zengin-fakir uçurumu sosyal dayanışmayı yıkıma uğratar (Sandel, 1996, s. 63; 2012, s. 195). Site içi yaşam-kenar mahalleler, paralı kolejler-vasat devlet okulları, pahalı özel hastaneler-yığılmanın yaşandığı devlet hastaneleri, lüks mekanlar-sıradan kafeler gibi birbirinin zıttını oluşturan yaşam alanlarında insanlar birbirlerinden uzak bir hayat sürerler. Bunun bir diğer etkisi ise kamu hizmetlerinin kötüleşme eğilimi göstermesidir. Zenginlerin kamusal mekanları ve hizmetleri terk etmesi bunları vergiyle destekleme isteklerini azaltır (Sandel, 2012, s. 197; Marks, 2001, s. 629). Ayrıca toplumdaki bu eşitsizlik toplumsal birliğin parçalanmasına zemin hazırlar. Sandel bu hususu özellikle Amerika için öne sürerek metalaşma nedeniyle ortaya çıkan ayrıştırmanın vatandaşlık erdemine zarar verdiğini belirtir (2012, s. 179). Sandel ile aynı dünya görüşüne sahip olanlar, toplumsal birliğin parçalanması meselesini "atomize birey" vurgusuyla ifade ederler (Walzer, 1990, s. 9). Taylor'a göre kişiyi toplum içinde bir aktör yapan o toplumun kendisidir (Taylor, 1985, s. 35). Bu nedenle birey mi toplum mu öncelikli olmalı tartışmalarında bireysel özgürlükleri göz ardı etmeden toplumsal menfaatin öne alınması talep edilir.

Kymlicka ise bu yaklaşımda olanları eleştirir. Ona göre bireylerin özgür bir şekilde tercih yapabilmeleri veya kendi hayatlarını idame ettirebilmeleri toplumsal menfaatin göz ardı edilmesini gerektirmez. Toplum önemlidir, bireyler başlı başına atom olmaktan ziyade toplumun birer üyesidirler. Liberal kesim, bireylerin ortak iyi anlayışlarının sosyal çevreleri tarafından etkilendiğini kabul ederler. Buradaki önemli nokta, bireylerin iyi bir hayat sürmek için toplum tarafından kendilerine sunulan seçenekler arasından özgürce tercih yapabilmeleridir. Aynı zamanda bireyler geleneksel bir hayatı istemeyebilir. Her birey kendi seçimlerinden sorumludur. Şayet bu alternatifler toplumdaki bireylere sunulmazsa o zaman katı ve baskıcı bir anlayışın egemenliğinden söz edilebilir (Kymlicka, 1989, s. 2002).

Öte yandan Sandel, vatandaşlık bilincinde düşünüş yaşanması sonucu demokrasinin içeriğinin sorgulanması gerektiğini dile getirir. Bilindiği üzere demokrasi aynı çatı altında yaşayan vatandaşların ortak bir hayatın üyeleri olmalarını icap eder. Ekonomik durumu, geliri, statüsü, rengi, cinsiyeti ne olursa olsun insanların iletişimini, paylaşımını, dayanışmasını ve bir sosyal çatı altında olmasını gerektirir. Bu bütünlüğün zedelenmesi ortak iyiye ulaşılmasını sınırlandırır (Sandel, 1989, s. 532; Zehou vd., 2016, s. 1096; Hollenbach, 1987, s. 26). Demokrasi eşitlik demek değildir ancak mevcut farklılıkların adil bir şekilde yönetimini ifade eder. Sandel'e göre piyasa toplumunda bu değerlerin korunması, vatandaşlık bilincinin

aşılması ve erdeminin sağlanması pek de mümkün görünmemektedir (2012, s. 183; 1988c, s. 22).

Piyasa toplumunda değerlere ilişkin yargı belirtmeme tavrı piyasa odaklı muhakemenin temelinde yatar ve onun cazibesini oluşturur (Sandel, 1997, s. 12). Ahlaki ve manevi tartışmaya dahil olma isteksizlik, toplumun piyasaya düşkünlüğü veya mahkumluluğu ile birlikte ağır bir sonuç ortaya çıkarır: Ahlakla ve vatandaşlıkla ilgili olan kamusal söylemi kurutur ve günümüzde pek çok topluma sıkıntı veren teknokrat ve profesyonel siyaset için gerekli zemini oluşturur (Sandel, 1999, s. 210; 2012, s. 30).

Çünkü faydacı anlayış vatandaşlık erdemiyle çatışır. İyi bir toplum işbirliğine, paylaşmaya, dayanışmaya önem verir. Bireylerin faydalarını maksimize etmeye çalıştığı piyasa toplumunda sosyal dayanışmanın tesisinden söz edilemez. İnsanların birbirlerinin zor durumlarını fırsat bilip avantaja çevirme çabaları birlik olgusunu yıkıma uğratar (Farrelly, 1999, s. 32). Bu nedenle piyasa toplumu iyi ve erdemli bir toplum olmaktan uzaktır. Sandel'e göre mutlak faydacılığın ortaya çıkardığı açgözlülük, mümkün mertebe toplumdan dışlanması gereken bir ahlaksızlıktır. Bu tarz olumsuzluklar toplumsal kabule konu olmamalıdır, hatta böyle davranışların devlet tarafından cezalandırılması ortak iyiyi işaret eden vatandaşlık erdemine hizmet edebilir (Sandel, 2009, s. 22).

Ortak iyi idealine bazı çevreler şüpheci bir şekilde yaklaşır. Liberalizm veya onun uç temsilcisi liberteryanizmde ilk akla gelen bireysel özgürlüktür. Bu yaklaşımları savunanlar özgürlükler üzerinde herhangi bir kısıtlama olup olmayacağından endişe ederler. Liberal kesim, ortak iyi savunusuna doğal olarak doğrudan karşı çıkar. Onlar bu düşünceleri Aristoteles'in modernize edilmesi olarak görürler. Onlara göre bu tarz ideallerin modern hayatta etkinliği ve yeri yoktur. Ortak iyiye yönelim; baskıcı, katı, bireyden ziyade toplumu önceleyen bir sistemi ortaya çıkarabilir. Sandel ise bu eleştiriye karşı çıkar. Hatta tam aksini iddia eder; toplumsal değerler etkinliğini yitirdikçe baskıcı ve katı sistemlerin daha kolay ortaya çıkabileceğini belirtir (Sandel, 2005, ss. 154-155).

Öte yandan Sandel, Amerika'da yönetimin bu değerleri zaman zaman önemseydiğini de belirtir. 2009 yılında Obama Amerika'da yok olmaya yüz tutmuş vatandaşlık erdemini yeniden canlandırmak için "ulusal hizmeti teşvik" yasasını imzalar. Bu yasaya göre öğrencilerin 100 saatlik kamu hizmeti yapmaları karşılığında üniversite masraflarına yardım edilir (Sandel, 2009, s. 305). Ancak günümüz piyasa toplumlarında ahlaki düşünceler referans alınarak yapılan yasama faaliyetleri liberal anlayış tarafından kaçınılması gereken bir doktrin gibi algılanır. Liberallere göre yasaların ahlaki referansla üretilmesi zor kullanma ve hoşgörüsüzlük riski taşır (Sandel, 2005, s. 51; 2009, s. 33; 1994, s. 1772). Sandel bu konuda ahlaki düşüncenin gerekliliğini vurgular. Ona göre ahlaki düşünce bu hususta hem bir amaç hem de kamusal bir enerjidir. Ortak iyinin keşfedilebilmesi ve buna ulaşılabilmesi bireysel çabadan öte bir durumdur. Ahlaki düşüncenin

gerçekleştirilebilmesi için sosyal çevrenin müzakereci tavrına ihtiyaç duyulur (Sandel, 2009, s. 42; Sandel, 2018, ss. 2-3; Calabrese, 2005: 311; Marks, 2001, s. 622).

Anlaşılabileceği üzere Sandel'in iktisadi adalete ulaşma çabası bireylerin karşılıklı düşüncelerini, taleplerini, ihtiyaçlarını öne çıkarıp bir anlaşmaya varma girişimini gerektirir. Müzakereci bir toplum bireylerin bütünleşmesine ihtiyaç duyar. Toplumdaki tüm kesimlerin katılımcı ve hoşgörülü davranıp ortak paydada buluşması demokrasinin pratikte gerçekleşmesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Batı toplumları serbest piyasa sistemini benimseyerek ekonomik büyüme ve gelişmeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirirler. Serbest piyasa sistemine ilişkin tartışmaların odak noktasında ise ekonomik büyüme uğruna bireyin araçsallaştırılması konusu bulunur. Günümüzde ulaşılan yüksek refah seviyesine rağmen ekonomik hayattaki adaletsizlik ve eşitsizlikler bu problemi işaret eder niteliktedir.

Tarihsel sürece bakıldığında, zengin-fakir arasındaki makasın sürekli açıldığı görülür. Piyasa düzeninde, iktisadi adaletsizliği tetikleyen bir zihniyet hâkimdir. Sandel'e göre iktisadi adalet veya adaletsizlik 1970'lerden itibaren yoğun şekilde tartışılacak bir meseledir. Ancak bu piyasa-üstü konu sadece rıza ve fayda kavramlarına hapsedilmiş, bu nedenle piyasa toplumunda eşitsizliklere karşı savunma geliştirilmemiş, dolayısıyla bu problem siyasal söylemde tam olarak içselleştirilememiştir. Buna karşın Sandel, genel olarak adalet özel olarak iktisadi adalet olgusunu derin bir felsefi analizle inceler. O, "piyasa toplumu", "metalaşma", "kusurlu rıza" ve "ahlaki yozlaşma" gibi çerçeveler içinde yaptığı eleştiriler ile iktisadi adalet arayışına girer.

Sandel, piyasa toplumunda egemen iktisadi yaklaşımların adalet olgusunu nasıl ele aldıklarını tartışır. Faydacı yaklaşıma göre iktisadi adalet bireyin faydasını ya da toplumsal refahı maksimum düzeyde gerçekleştirmektir. Ancak bu görüş adaleti bir ilke olarak ele almayı bir hesaplama aracı yaptığı için ve insanların tüm değerlerini fayda, gelir, servet gibi tek bir değer ölçütüne (ekonomik parametrelere) indirgemekle ve değerler arasındaki nitelik farklarını dikkate almamakla Sandel tarafından eleştirilene tabi tutulur. O, faydacılığın ve metalaşmanın insanları bir nesne gibi araçsallaştıran, hiçleştiren ve şeyleştirilen sonuçlarına karşı çıkar. Bireyin, bir zenginlik aracı ve nesnesi olmaktan ziyade onurlu ve saygıyı hak eden bir özne olduğunu savunur. Liberteryenlere göre ise adalet insanların serbest piyasada yaptığı tercihlerin özgürlüğüdür. Bu anlayışın bir alt şubesi olan eşitlikçi liberteryen görüşe göre adalet eşit orijinal pozisyonda insanların yaptığı varsayımsal tercihlerin özgürlüğüdür. Sandel'in düşüncesinde bu iki ana yaklaşımda bireyin amacı ve karakteri ile hayatının anlamı, önemi ve kalitesinin ahlaki değeri adaletin kapsamı dışında tutulur. Bir diğer yaklaşıma göre adalet erdeminin geliştirilmesi ve ortak iyi

hakkında muhakeme yapabilmek iktisadi adalete ulaşacak yolu tanımlar ki Sandel de bu yaklaşımdan yanadır.

Düşünür, iktisadi adaleti sağlayacak adil bireylerin nasıl yetiştirileceğinden bahsetmese de adalet olgusuna dair ciddi çözümlerde bulunur. Piyasada sosyal malların metalaştırılmasından yana değildir. Bunun yerine hangi normların metalaştırılıp metalaştırılmayacağına belirlenmesini önerir. Ona göre bu çaba kamusal bir eylem gerektirir. Toplumun iştirak edeceği tartışmalarla (müzakerelerle) piyasanın ahlaki sınırının çizilmesine ihtiyaç duyulur. Bu bakımdan Sandel yeni bir sistem veya adalet teorisi ortaya çıkarmaz. Genel kabul görmüş iktisadi yaklaşımların adalete ilişkin olumlu ve olumsuz özelliklerini harmanlar ve bir çözüm sunar.

Bu bağlamda Sandel iktisadi adaletsizliklerin giderilmesi için iktisat ve ahlak arasında işbirliğini önerir. İktisadın ahlaki bölgede hareket etmesini ve ahlaki muhakemeler yapması gerektiğini belirtir. Ona göre iktisadi adaleti sağlamak için bir toplumda yalnızca faydanın maksimize edilmesi ya da tercih özgürlüğünün garanti edilmesi yeterli değildir. İktisadi adaleti sağlayacak adil bir toplum oluşturmak için ortak iyi hayatın anlamı hakkında istişareler yapılmalıdır. İyi hayat üzerine ahlaki anlaşmazlıkların çıkması doğal bir durumdur. Anlaşmazlıkların olmadığı bir kamusal hayatı arzulamak hüsrarla sonuçlanır. Kaçınılmaz şekilde ortaya çıkan anlaşmazlıklara karşı hoşgörülü bir toplumsal kültürün teşekkülüne ihtiyaç vardır. Dini ve ahlaki fikirlerin çatışması yerine tüm kesimlerin iletişim kurabildiği bir müzakere süreci gereklidir. Para ve gücün kolonizasyonundan ziyade para ve gücün ya da fırsatların tek seferde ve sonsuza dek dağıtımını yapacak meşru bir ilke arayışına girilmelidir. Böyle bir ilkenin keşfiyle bundan sonra çıkabilecek anlaşmazlıkların önüne geçilebilir.

Sandel neden bu yöntemi geliştirir? Çünkü ona göre adalet eleştirel ve çok boyutlu bir kavramdır. Adalet sorgulaması; onurun, gururun, erdemin onaylanması adımlarını içerir. Bu açıdan iktisadi adalet sadece hakkın dağıtımıyla ilgili değil, aynı zamanda hakkın değerlendirilmesiyle de ilgilidir ve en az onun kadar önemlidir. Diğer yandan iktisadi adalet çemberin merkezinde ise bu çemberin kapsamı daha büyüktür. Bu nedenle iktisadi adaletin siyasal bir ortak iyi anlayışıyla metabolize edilmesi icap eder. Ortak iyi siyasetinin birinci boyutu vatandaşlık erdeminin geliştirilmesiyle mümkündür. Sandel bu bilincin teorisel aşılmasından ziyade toplumsal hayatta pratikle kazanılmasını teklif eder. Farklı mezheplerden, statülerden, sosyal tabakalardan zengin-fakir bireylerin aynı sosyal çatı altında kamusal alanlarda bir arada yaşayabilmesinin gerekliliğini arz eder. Bunun anlamı iki ayrı dünyada yaşayan kesimlerin kamusal mekanlarda ve kamusal hizmetlerde bir araya getirilmesi demektir. Özel tüketimi daha geniş alanlara yaymak için yeniden dağıtıma odaklanma yerine zengin ve fakirin benzer şekilde faydalanması amacıyla kamu kurum ve hizmetleri yeniden inşa edilmelidir. Bu adımda zenginler vergilendirilebilir. Toplumun deformasyona uğramış hayat tarzı yeniden dizayn

edilmelidir. Demokratik vatandaşlığın ortak alanları cazibeli hale getirilmelidir ve toplumsal canlanma sağlanmalıdır. Bunun için iktisadi adalete yön verecek politikalar karşılıklı anlayış temelinde üretilmelidir.

KAYNAKÇA

Besley, T. (2013). What's the good of the market? An essay on Michael Sandel's what money can't buy. *Journal of Economic Literature*, 51 (2), 478-495.

Bewes, T. (2008). *Şeyleşme*. D. Soysal (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Calabrese, A. (2005). Communication, global justice and the moral economy. *Global Media and Communication*, 1 (3), 301-315.

Cox, H. (1999). The market as God, living in the new dispensation. *The Atlantic Monthly*, 283 (3), 18-23.

Dowie, M. (1977). Pinto madness. *Mother Jones*, 2, 18-32.

Duran, B. (2017). *Din ve kapitalizm*. LAP Lambert Academic Publishing.

Duran, B. (1997). *Sekülerleşme krizi ve bir çıkış yolu arayışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Farrelly, C. (1999). Does Rawls support the procedural republic? A critical response to Sandel's democracy's discontent. *Politics*, 19 (1), 29-35.

Garcia, F. J. (2000). Trade and inequality: Economic justice and the developing world. *Michigan Journal of International Law*, 21 (4), 975- 1049.

Giddens, A. (2012). *Kapitalizm ve modern sosyal teori (3. Baskı)*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gneezy, U. ve Rustichini, A. (2000). A fine is price. *Journal of Legal Studies*, 29, 1-17.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action I*. Boston: Beacon Press.

Habermas, J. (1973). *Legitimation crisis*. T. MacCarthy (Trans.). London: Heinemann.

Hahnel, R. (2006). *İktisadi adalet ve demokrasi: Rekabetten işbirliğine*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hollenbach, D. (1987). Liberalism, communitarianism, and the Bishops' pastoral letter on the economy. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 7, 19-40.

Horkheimer, M. (1947). *Eclipse of reason*. London: Oxford University Press.

Kiscusi, W. K. (2000). Corporate risk analysis: a reckless act? *Stanford Law Review*, 52.

Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, community, and culture*. Oxford: Clarendon Press.

Lukacs, G. (1971). *History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. (R. Livingstone, Trans.), Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?*. Indiana: University of Notre Dame Press.

Mankiw, N. G. (2004). *Principles of economics* (3. Ed). Mason, OH: Thomson South-Western.

Marks, J. (2001). Jean-Jacques Rousseau, Michael Sandel, and the politics of transparency. *Polity*, 33 (4), 619-642.

Marx, K. (1975). *Early writings* (R. Livingstone, Trans.). Harmondsworth, United Kingdom: Penguin.

McCloskey, D. N. (2013). The moral limits of communitarianism: What Michael Sandel can't buy. *ORDO*, 64 (1), 538-543.

Nozick, R. (1974). *Anarchy, state and utopia*. New York: New York Basic Books.

Polanyi, K. (1935). *The essence of fascism, Christianity and the social revolution*. London: Victor Gollancz.

Reisch, M. (2014). *Routledge International Handbook of Social Justice*. Routledge.

Samuelson, P. A. (1958). *Economics: An introductory analysis* (4. Ed). New York: McGraw-Hill.

Sandel, M. J. (2018). Populism, liberalism and democracy, *Philosophy and Social Criticism*.

Sandel, M. J. (2013). Market reasoning as moral reasoning: Why economists should re-engage with political philosophy, *Journal of Economic Perspectives*, 27 (4).

Sandel, M. J. (2012). *Justice: What money can't buy: The moral limits of markets*. London: Allen Lane.

Sandel, M. J. (2009). *Justice: What's the right thing to do ?*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Sandel M. J. (2005). *Public philosophy: Essays on morality in politics*. Cambridge: Harvard University Press.

Sandel, M. J. (1999). Liberalism and republicanism: Friends or foes? A reply to Richard Dagger. *The Review of Politics*, 61 (2), 209-214.

Sandel, M. J. (1998). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge: University of Cambridge Press.

Sandel, M. J. (1998b). *Democracy's discontent: America in search of a public philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.

Sandel, M. J. (1998c). Democrats and community: A public philosophy for american liberalism, *The New Republic*, 22.

Sandel, M. J. (1997). The constitution of the procedural republic: Liberal rights and civic virtues, The Order of the Coif Annual Lecture, Lecture, *Fordham Law Review Volume*, 66 (1), 1-20.

Sandel, M. J. (1996). America's search for a new public philosophy. *The Atlantic Monthly*, 277 (3), 57-74.

Sandel, M. J. (1994). Review: political liberalism by John Rawls, *Harvard Law Review*, 107 (7), 1765- 1794.

Sandel, M. J. (1989). Moral argument and liberal toleration: Abortion and homosexuality, *California Law Review*, 521- 538.

Sandel, M. J. (1984). The procedural republic and the unencumbered self. *Political Theory*, 12 (1), 81-96.

Sandel M. J., Hoffman, S. (2005). Markets, morals and civic life, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 58 (4), 6-11.

Swanson, J. A. (2011). Michael J. Sandel's justice: What's the right thing to do: A response of moral reasoning in kind, with analysis of Aristotle and examples. *Boston University Law Review*, 91 (4), 1374-1403.

Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Walzer, M. (1990). The communitarian critique of liberalism. *Political Theory*, 18 (1), 6-23.

Weber, M. (1950). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (3rd ed.) T. Parsons, (Trans.). New York, NY: Charles Scripner's Son.

Zweig, S. (2010). *Fear*. Pushkin Press.

Zehou, L., D'Ambrosio, P.J., & Carleo, R.A., III (2016). A response to Michael Sandel and other matters. *Philosophy East and West*, 66 (4), 1068-1147.